

Zachowanie jest przedmiotem zainteresowania grupy dyscyplin określanych mianem nauk behawioralnych (ang. *behavior* – zachowanie). Można je definiować jako te, które badają i interpretują zachowanie człowieka oraz zwierząt w różnych sytuacjach. W psychologii analiza zachowania bada przede wszystkim zachowanie oraz zmienne, które na nie wpływają. Rozwój nauki, jaka jest analiza behawioralna wiąże się przede wszystkim z pracami B. F. Skinnera, jednakże ważne dla tego kierunku i podjętych badań są prace takich badaczy, jak E. Thorndike, czy J. Watsona.

Zachowanie człowieka jest zatem przedmiotem zainteresowania wielu nauk społecznych i przyrodniczych. Zależności zachowania człowieka pod wpływem różnych bodźców badają: psychologia, socjologia i psychobiologia, zaś biologiczne mechanizmy zachowania organizmów żywych stanowią przedmiot badań takich nauk, jak: etologia, ekologia behawioralna i neurobiologia. Za początek badania i analizy zachowania możemy uznać publikację pracy K. Darwina „O wyrazie uczuć człowieka i zwierząt”. Nauka o zachowaniu się organizmów żywych z czasem ewoluowała, głównie pod wpływem nauk przyrodniczych, w tym przede wszystkim zoopsychologii. Działo się to m.in. dzięki badaniom W. McDugall, który stworzył teorie instynktu. Zakładają one, że to właśnie w instynkcie przejawia się zarówno komponent obiektywny, czyli dążenie do celu, jak i komponent subiektywny, czyli emocjonalny. Mimo, krytykowanego później antropomorfizmu, istotnym osiągnięciem zoopsychologii było badanie zdolności zmysłowych i obyczajów zwierząt. Osiągnięcia te zostały rozwinięte przez etologię¹. Behawioryzm odrzucił jednakże potrzebę uwzględniania w badaniach zjawisk subiektywnych.

Termin „zachowanie” w psychologii nie jest jednoznaczny. Świadomy poziom psychicznego i fizycznego funkcjonowania nie jest związany z jakimś wyodrębnionym ośrodkiem mózgu, lecz stanowi czynność całego mózgu, angażującą, w zależności od rodzaju i złożoności działań osobnika, różne jego struktury. Termin w ujęciu behawiorystów, którzy ograniczają przedmiot psychologii właśnie do zachowania, jest ono całokształtem obserwowanych ruchów zewnętrznych wykonywanych przez osobnika (zwierze lub człowieka) w sytuacji reagowania na wszelkiego rodzaju bodźce działające na niego, a także zmiany w wydzielaniu gruczołów występujące w tej sytuacji. Ruchy ciała czy jego członków, w tym także ruchy ust i krtani, wydających dźwięki (językowe), mogą być bardzo proste lub złożone, ale są to zawsze tylko ruchy. Behawioryści zdawali sobie jednakże sprawę, że takie definiowanie

¹ B. Sadowski, *Biologiczne mechanizmy zachowania się ludzi i zwierząt*, PWN, Warszawa 2001, s. 27.

zachowania jest nieadekwatne do rzeczywistości. E. Ch. Tolman uznał, że zachowanie to nie tylko ruchy mięśni, lecz złożona forma aktywności, której nie da się sprowadzić tylko do tych ruchów. Uznał, że ruchów wchodzących w skład zachowania nie można oderwać i od tego, co zachodzi wewnątrz organizmu, i od tego, do czego te ruchy prowadzą. W obu przypadkach ruchy organizmu mają postać czysto mechaniczną, apsycheiczną². Na każdy organizm działają określone bodźce. Ten, ustosunkowując się do nich, wykonuje określone ruchy. Jest to ciąg zdarzeń, procesów, które można przedstawić za pomocą schematu: S – O – R, gdzie S oznacza zmiany zachodzące w otoczeniu, O – to zmiany zachodzące w organizmie, a R oznacza zmiany ruchowe (zachowanie). Jest to ciąg zdarzeń powiązanych przyczynowo. Zmiany fizyczne w otaczającym nas świecie, działając w różnej postaci energetycznej (elektromagnetycznej, promieniowania, termicznej, mechanicznej czy innej) jako bodźce na organizm, wywołują w nim różne zmiany fizjologiczne (też energetyczne), w tym interesujące nas tutaj procesy w układzie nerwowym, które kończą się zmianami też energetycznymi w układzie wykonawczym (mięśniowo- szkieletowym) w postaci zachowania organizmu³.

W analizie psychologicznej zachowania najczęściej podaje się pracę F. Skinnera „Zachowanie się organizmów” z 1938 roku, która dała początek rozwojowi tego zagadnienia w psychologii. W analizie zachowania wyodrębniono trzy podstawowe jej działy:

- eksperymentalna analiza zachowania (*experimental analysis of behavior*), celem badania jest odkrycie praw rządzących zachowaniem,
- stosowana analiza zachowania (*applied behavior analysis*), celem badań jest wypracowanie przez eksperymentalną analizę zachowania, procedur i zasad, jakie mają służyć do kształtowania lub/i modyfikacji zachowań istotnych społecznie, a także badać skuteczność tych zachowań,
- konceptualna analiza zachowania (*conceptual analysis of behavior*), zajmuje się historią dziedziny, jej analizami teoretycznymi, metodologicznymi i filozoficznymi⁴.

U podłoża nauki, jaka jest analiza zachowania leży behawioryzm w ujęciu F. Skinnera, który zakłada, że zachowanie jest jedynym obszarem badania.

Behawioryści zakładali, że każdy akt zachowania człowieka jest reakcją na jakiś bodziec. Gdybyśmy znali dobrze związki, jakie zachodzą między bodźcem a zachowaniem ,

² W. Szewczuk, *Psychologia*, WSiP, Warszawa 1990, s. 92.

³ Tamże, s. 93.

⁴ P. Bąbel, *Terapia behawioralna zaburzeń rozwoju z perspektywy analizy zachowania*, w: *Psychologia rozwojowa*, tom 16, nr 3, Kraków 2011, s. 28.

wtedy wiedząc, jakie bodźce działają na kogoś, moglibyśmy przewidzieć, co on zrobi, a manipulując bodźcami moglibyśmy kierować zachowaniem człowieka w dowolny sposób. Psychologia stałaby się nauką użyteczną, a zadaniem psychologów byłoby jedynie badanie zależności pomiędzy bodźcami, co można ująć w schemacie: S - R, w którym litera S oznacza bodziec, a R – reakcję. Można to wyrazić za pomocą formuły $R(fS)$, gdzie reakcja (R) jest funkcją (f) bodźca (S). W formule bodziec ten traktowany jest jak zmienna niezależna, zaś zachowanie jak zmienna zależna⁵. Schemat ten jednocześnie dowodzi, że zainteresowania behawiorystów oscylują wokół zależności reakcji organizmu na bodźce, przy jednoczesnym braku zainteresowania czynnikami wewnętrznymi. Ten brak zainteresowania dotyczy zjawisk świadomości i procesów fizjologicznych, które nie są dostępne bezpośrednio. Osobowość w ich teorii była pomijana, poddawali także ostrej krytyce teorie instynktu, jako wewnętrznych sił kierujących ludzkim zachowaniem. Instynkt ich zdaniem to nic innego jak łańcuch odruchów. Pozory działania sił wewnętrznych pochodzą stąd, że niektóre organy zmysłowe znajdują się wewnątrz organizmu i są pobudzane przez bodźce wewnętrzne, przede wszystkim chemiczne. Osobowość jest rozumiana jako suma nawyków wytworzonych u jednostki w ciągu dotychczasowego życia⁶.

⁵ T. Tomaszewski, *Główne idee psychologii współczesnej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1992, s. 41.

⁶ Tamże, s. 41.